УДК 821.512.145

Ф.И. Габидуллина

ГАЛИМНӘР ОСТАЗЫ
(Флүн Мусинның тууына 85 ел тулу уңаеннан)

Статья посвящена научной деятельности известного литературоведа Ф.М. Мусина в области татарского литературоведения. Выявляются его первые шаги в мире науки, определяются основные направления исследований. Основное внимание уделяется созданию учёным собственной научной школы, на основе исследований своих наставников, разработке научной методологии и достижениям в этой области. Также отмечаются роль Ф. Мусина в изучении наследия татарских классиков Г. Исхаки и Г. Ибрагимова, его новаторство и значение его работ для развития отчественного литературоведения.

Ключевые слова: Ф. Мусин, татарское литературоведение, традиции, методология, научная школа, перспектива.

The article is devoted to the scientific activity of the famous literary critic F.M. Musin in the field of Tatar literary studies. The first steps in the world of science are revealed, the main directions of research are determined. The main focus is on the creation of scientists' own scientific school, based on the research of their mentors, the development of scientific methodology and achievements in this field. The role of F. Musin in the study of the heritage of the Tatar classics G. Iskhaki and G. Ibragimov, his innovation and the importance of his works for the development of patronymic literary criticism are also noted.

Keywords: F. Musin, Tatar literary criticism, traditions, methodology, scientific school, perspective.

Халкыбызның күпгасырлык тарихи-мәдәни мирасын өйрәнү һәм кабат үзенә кайтару өлкәсендә эшләгән һәм эшләүче фидакяр галимнәребез шактый. Шулар арасында Татарстанның атказанган фән эшлеклесе, филология фәннәре докторы, профессор, күп кенә галимнәрнең остазы Ф.М. Мусинның (1939–2009) үз урыны бар.

Флүн Мослах улы Мусин 1939 елның 23 февралендә Мөслим районы Иске Карамалы авылында крестьян гаиләсендә дөньяга килә. Язмыш аңа тууга ук диярлек тормыш ачысын татыта башлый. 1941 елның җәендә аларның гаиләсе, бәхет эзләп, ерак Себергә юл ала. Әмма Чита шәһәренә барып җитәрәк, сугыш башланып китә. Сугышның беренче көннәрендә үк этисе Мослахны армиягә алалар һәм ул су асты көймәсендә хезмәт иткәндә хәбәрсез югала. Моңа кадәр туган авылыннан башка җирне күрмәгән, русча бер авыз сүз белмәгән әнисе Мөсәвәрә исә ике яшь бала белән бөтенләй чит-ят җирдә торып кала. Сугыш мәхшәренең беренче айларында Себердә бер ярдәмчесез, ач-ялангач калган яшь ана кабат туган авылына кайтырга чыга. Бу юл бик озын һәм газаплы була. Авылга кайтып җиттеләр дигәндә, юлда күргән ачлык-газаплардан кечкенә кызчыгы дөнья куя. Бу авыр

сәяхәттән исән калса да, кечкенә Флүнгә сугыштан соңгы авылда күп кенә авырлыкларны тол әнисе белән бергә үз җилкәсендә күтәрергә туры килә. Балалык чоры ярым ач, язларын кырдан казып җыйган черегән бәрәңге һәм яшь кычыткан ашап уза. 1947 елда ул туган авылындагы башлангыч мәктәпкә укырга керә, бишенче сыйныфтан Күбәк урта мәктәбенә күчеп, аны 1957 елда тәмамлый. Шул ук елның җәендә, гади татар авылы баласы өчен көтелмәгән адым ясый: паспортсыз, поезд билетына көч-хәл белән акча юнәтеп, Мәскәүгә барып чыга. Кулында өлгергәнлек аттестаты – бер «дүртле», калганнары «бишле», документлар соңлап җибәрелгәнгә, медальсез дә кала. Шулай да ул яшьләргә хас үҗәтлек, күңел тулы хыяллар белән бөтен дөньяга шаулаган М.В. Ломоносов исемендәге университетның филология факультеты (гаять зур конкурс аша үтеп, 20 баллдан 19 ын җыеп) студенты булуга ирешә. Биш елдан «бик яхшы» билгеләренә генә университетны тәмамлый. Яшь белгечнең табигый сәләтен, гыйлемлелеген, тырышлыгын күреп, ул чор өчен түгел, бүгенге көн яшьләрен дә көнләштерерлек тәкъдимнәр була: беренчесе – берәр чит ил университетына укытучы булып бару, икенчесе – Мәскәү университетында аспирантурада калу. Яшь егет ике тәкъдимне дә кире кага. Күрәсең, Мәскәү университетындагы бөтен дөньядан җыелган студентлар дөньясында яшәү, танылган галимнәр белән аралашу нәтиҗәсендә авыл егетенең тормышка карашы шактый үзгәргән була. Туган җиренә якынрак булу, татар мәдәнияте өлкәсендә эшләү теләге дә йогынты ясагандыр, билгеле.

1962 елда, партия өлкә комитеты соравы буенча, Флүн Мусин эшкә Казанга җибәрелә. Башта «Социалистик Татарстан» газетасы редакциясендә әдәби хезмәткәр булып эшли, аннары 1963 елда СССР Фәннәр академиясенең Казан филиалы Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институтына (хәзер ул Тел, әдәбият һәм сәнгать институты дип йөртелә) күчә һәм вафатына кадәр шунда хезмәт куя. 1970 елда Ф. Мусин филология фәннәре кандидаты дәрәҗәсен ала, ә 1983 елда Мәскәүнең А.М. Горький исемендәге Дөнья әдәбияты институтында, татар әдәбиятчыларыннан беренче булып, докторлык диссертациясен яклый. 1991 елда аңа «Татарстан ССРның атказанган фән эшлеклесе» дигән мактаулы исем бирелә, 1993 елда профессор була.

Әдәбиятыбыз тарихын җентекләп өйрәнү Флүн Мослах улы Мусинның халкыбызның күпгасырлык һәм күптөрле мирасы белән ныклабрак кызыксынуына сәбәп була. 1987 елда ул үз инициативасы белән оештырылган Рухи мирас комиссиясен җитәкли, ә 1991 елдан шушы комиссиянең вазифаларын үз өстенә алган Татар «Мирас» фондының президенты була, шул ук елны әлеге фонд оештырган «Мирас» журналының баш мөхәррире итеп сайлана. Узган гасырның 80 нче еллары ахырында җәмәгатьчелектә татар милләте яшәеше һәм язмышы мәсьәләсе алгы планга чыга. Милләтне яшәтүдә һәм үстерүдә рухи мирасның мөһим роль уйнавына таянып, Татар «Мирас» фонды, төрле илләргә сибелгән татарларны берләштерү

максатында, беренчеләрдән булып, матбугатта бөтендөнья татарлары корылтаен үткәрү мәсьәләсен күтәреп чыга. Шул уңайдан Ф. Мусин 1992 елда Бөтендөнья татар конгрессын әзерләү һәм үткәрү буенча Татарстан Республикасы премьер-министры җитәкчелегендәге оештыру комитеты составына кертелә, конгрессның үзендә аның Башкарма комитеты рәисе урынбасары итеп сайлана. Әлеге сыйфатта ул 1997 елда Икенче Бөтендөнья татар конгрессын әзерләү һәм үткәрүдә дә актив катнаша, аның яңа сайланган Башкарма комитетының бюро әгъзасы итеп раслана. Үзенең иҗтимагый-фәнни эшчәнлегендә галим татар дөньясында милли яңарыш хәрәкәтен идеологик яктан тәэмин итүгә аеруча игътибар бирә.

* * *

Флүн Мослах улы Мусин фәнни эшчәнлеген 1960 елларда әдәби тәнкыйтьтән башлый. Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институтына күчкәч, ул әдәбият белгече сыйфатында татар әдәбияты тарихын өйрәнүгә алына. Ике дистә елга якын Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының әдәбият белеме бүлеген җитәкләп, әдәби тарихны өйрәнүне оештыру эшләре белән дә шөгыльләнә. Әдәбиятыбызның үткәне һәм бүгенгесе турында 15 китап һәм 300 дән артык мәкалә авторы булу белән бергә, Флүн Мусин алты томлы «Татар әдәбияты тарихы»ның (бу тарихның XIX йөз һәм XX йөз башын колачлаган, 1917 елдан соң әдәбиятыбызның үткән юлын яктырткан коллектив хезмәтләрнең) төп авторларыннан һәм фәнни җитәкчеләреннән берсе булып тора.

Галимнең татар әдәбиятының төрле актуаль мәсьәләләренә, язучылар, бигрәк тә прозаиклар иҗатына һәм аларның аерым әсәрләренә багышланган тәнкыйть мәкаләләре, рецензияләре Татарстанда гына түгел, үзәк матбугатта да даими дөнья күрә. Галим-тәнкыйтьченең әдәбият тарихын һәм җанлы әдәби процессны җентекләп өйрәнү-тикшерү нәтиҗәсендә язылган «Тормыш сынавы аша» (1969), «Тарих һәм заман» (1974), «По координатам жизни» (1976), «Связь времён» (1979), «Көмеш көзге» (1989), «Гаяз Исхакый: тормышы һәм эшчәнлеге» (1998) һ.б. татарча һәм русча китаплары XX гасыр татар прозасы проблемаларын, үсеш тенденцияләрен, үзенчәлекләрен, табыш һәм югалтуларын конкрет әсәрләр мисалында анализлаган җитди хезмәтләр итеп каралырга хаклы. Аларда галим, әдәбият фәне һәм бөтенсоюз әдәбияты ирешкән казанышлар югарылыгыннан торып, татар прозасының теге яисә бу чордагы хәленә күз ташлый, аның сан һәм сыйфат ягыннан үзгәрешләрен, тематикасын, жанр үзенчәлекләрен, аерым язучыларның керткән өлешен, яңалыгын тикшерә, бер үк вакытта әдәби традицияләрдән файдалану юллары, әдәби герой һәм чынбарлык, халыкчанлык, прозада документаль нигез, тарихилык, милли стиль, әдәбиятның публицистик пафосы кебек мөһим теоретик проблемалар турында сүз алып бара.

Әдәбият галиме фәнни-тәнкыйди эшчәнлегендә XX гасыр башы татар әдәбияты классиклары иҗатын өйрәнүгә аеруча җаваплы ка-

рый. Мәгълүм ки, 1980 еллар ахырыннан Татарстанда халкыбызның күпгасырлык тарихи-мәдәни мирасын бөтен барлыгында торгызу һәм фәнни өйрәнү эше башлана. Флүн Мусин – татар әдәбиятындагы «ак таплар»ны бетерүгә, исемнәре тыелган әдипләрнең бай мирасларын кайтаруга бөтен гомерен багышлаган галимнәребезнең берсе. Аеруча татар әдәбияты классигы, күренекле сәясәтче һәм җәмәгать эшлеклесе Гаяз Исхакый иҗатын халыкка кайтаруда һәм фәнни өйрәнүдә башлап йөрүчеләрнең һәм әйдәп баручыларның берсе була. Г. Исхакый тормышы һәм эшчәнлеген тирәнтен өйрәнеп, 1998 елда «Гаяз Исхакый: тормышы һәм эшчәнлеге» монографиясен киң җәмәгатьчелеккә тәкъдим итә. М.Х. Хәсәнов фәнни мөхәррирлегендә дөнья күргән әлеге монографиядә Г. Исхакыйның тормышы һәм эшчәнлеге, иҗаты ике этапка бүлеп тикшерелә: «Туган илдә» һәм «Мөһаҗирлектә». Моннан тыш, җыентыкка Г. Исхакый турында әдәбият күрсәткече урнаштырылып, анда язучы иҗаты хакында 1988 елдан башлап матбугатта дөнья күргән материаллар хакында да мәгълүмат бирелә.

Монография әдипнең тормышын һәм күпкырлы эшчәнлеген шактый тулы колачлаган беренче хезмәт булуы белән дә кыйммәтле. Флүн Мослах улы классик әдип иҗатын фәнни өйрәнү мәсьәләсендә күпсанлы төрле дәрәҗәдәге конференцияләрне оештыручы һәм төп докладлар белән чыгыш ясаучы да була. Әдипнең тууына 130 ел тулуга багышлап үткәрелгән халыкара фәнни конференциядә (2008) «Гаяз Исхакый – милли идеолог һәм лидер» темасына ясаган докладында, Г. Исхакыйның узган гасыр татар дөньясындагы тарихи роле һәм урыны, аның киң планда милли идеолог һәм лидерга әверелүе белән бәйләнгән булуын ассызыклый һәм «...әдипнең мондый дәрәҗәгә әдәбият-сәнгать, иҗтимагый-сәяси, мәгариф, матбугат, фән һәм башка өлкәләрдәге идеяләре һәм аларны тормышка ашыруга юнәлтелгән эшчәнлеге белән ирешүен» [Мусин 2008, б. 13] билгели. Галим Г. Исхакый әсәрләренең төп мотивы халыкчылык булып, милләтне үстерү һәм саклауга юнәлтелгәнлеген дә искәртә. Гаяз Исхакый иҗатын төрле яссылыкта өйрәнүгә бәйле, Ф. Мусин җитәкчелегендә язылган дистәгә якын диссертация дә әдип иҗатын өйрәнүгә фидакярләрчә бирелгәнлеген дәлилли.

Флүн Мослах улы Гаяз Исхакый белән беррәттән татар әдәбияты классигы, энциклопедист-галим күренекле дәүләт һәм җәмәгать эшлеклесе Г. Ибраһимовның (1887–1938) иҗади мирасын заман күзлегеннән карап өйрәнүгә дә зур көч куя. Әдип эшчәнлегенең төрле якларын колачлаган күпсанлы фәнни мәкаләләре, чыгышлары шуны дәлилли. Аның Г. Ибраһимов иҗатын өйрәнүгә багышланган фәнни мәкаләләренең берсе «Г. Ибраһимов иҗатын өйрәнүнең торышы һәм бурычлары» дип атала һәм язучының тууына 115 ел тулуга багышлап языла. Мәкаләдә галим Г. Ибраһимовны «...тарихның XX гасырга караган бик мөһим чорын танып-белүдә бу дәвердәге иң күренекле шәхесләребезнең берсе» [Мусин 2002, б. 12], дип бәяли һәм аның күпкырлы эшчәнлеген өйрәнүнең зур әһәмияткә ия булуын

ассызыклый. Классик язучы иҗатын дөнья әдәбияты биеклегеннән анализлап кына калмый, бәлки әдипкә мөнәсәбәтле кичектергесез хәл ителәсе мәсьәләләрне дә күтәрә. Галим фикеренчә, Г. Ибраһимов эшчәнлеге хакында докторлык һәм кандидатлык диссертацияләре якланып, монографияләр, күпсанлы мәкаләләр язылган, иҗаты төрле яклап анализланып, төп сыйфатлары ачыкланган, әдәбиятыбыз тарихындагы урыны билгеләнгән. Шул ук вакытта автор соңгы елларда язучы иҗатының фән игътибарыннан читтәрәк калып килүенә тукталa һәм, классик фән позицияләреннән торып, татарның иҗтимагый-мәдәни фикер тарихын, аерым шәхесләрен яңача өйрәнү принципларын күрсәтә. Ни кызганыч, галим күтәргән әлеге проблеманың бүгенге көндә дә актуаль булып калуы күзәтелә.

Ф. Мусин Г. Ибраһимовның күпкырлы эшчәнлеген хәзерге карашлар рухында яңача өйрәнергә алынганда берничә мөһим мәсьәләне алга куя: иң әүвәл ул бу иҗатны фактик яктан тулырак белү кирәклеген ассызыклый. Мәгълүм ки, совет чорында ул вакыттагы идеологик карашлар бу мирасны бөтен барлыгында белергә мөмкинлек бирми, кайбер әсәрләре күләгәдә калдырыла. 1980 еллардан «ак тап» булып килгән шундый әсәрләреннән «Адәмнәр» повестена игътибар ителә башлый һәм ул әдәбият тарихына кайтарыла. Галим бик тирән мәгънәле бу әсәрнең әле фәнни тулы анализ һәм бәя алмавын билгели. Аның 20 нче еллар татар прозасын һәм идея, һәм эстетик яктан баета торган әсәр икәнлеге ачыкланып беткәне юк һәм ул бу хәлнең күпмедер дәрәҗәдә «Адәмнәр» повестеның темасы белән идеясен бутау күренешләре күзәтелүен дә ассызыклый: «ачлык әсәрнең темасын тәшкил итә, ә аның идеясе адәм балаларына киң фәлсәфи анализ һәм бәя бирү белән бәйләнгән. Повестьның прозабыз тарихындагы роле әнә шул идеясе зур тәэсир көче белән чагылдыруына бәйле» [Мусин 2002, б. 3]. Әдипнең «Татар хатыны ниләр күрми» һәм «Безнең көннәр» романнарының беренче вариантлары «ак тап» хәлендә кала килүенә дә борчыла галим, күп очракта әлеге әсәрләр фәнни тикшеренүләрдә дә үтеп барышлый гына искә алыналар. Галим фикеренчә, инкыйлабка кадәрге татар дөньясын объектив сурәтләү ягыннан беренче вариантлар күбрәк игътибарга лаеклы, чөнки ул чорда әдип тормышны гомуммилли позициядән торып яктырта, шунлыктан аның турында дөресрәк фикер йөртә. Безгә билгеле булган икенче вариантлар совет чоры идеологиясе кысаларында языла һәм авторның үткәндәге яшәешкә сыйнфый-тенденциоз каравын көчәйтә, бу хәл, ахыр чиктә, хикәяләүнең танып-белү мөмкинлекләрен дә чикли. Нәтиҗәдә, хәзер беренче вариантларның идея-эстетик кыйммәте арта.

Мәкаләдә Г. Ибраһимовның фәнни-теоретик карашлары әле тиешенчә өйрәнелмәгән булуы да искәртелә. Әгәр әдипнең XX гасыр башында татар әдәбияты теориясенә нигез салучыларның берсе булуын, совет чорында да бу өлкәдә эйдәп баручы булып калуын искә алсак, әлеге мәсьәләне өйрәнүнең гомумән татар әдәбият белеме тарихын фәнни яктырту өчен бик мөһим икәнлеге күренә. Гомумән, Ф. Мусин

әлеге мәкаләдә шул чор өчен гаять актуаль, тиз арада хәл ителергә тиешле мәсьәләләрне күтәрә. Шунысы куанычлы, классик әдипнең Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты хезмәткәрләре эшләгән 15 томлы академик басмасында әлеге мәсьәләләргә җитди игътибар бирелә, ачыклык кертелә һәм бу эшчәнлектә Ф.М. Мусин карашлары да таяныч, нигез булып торгандыр, дип уйлыйбыз.

Татар әдәбияты тарихы үсешенә зур өлеш керткән галим гомеренең ахырына кадәр, үз мәсләгенә тугры калган хәлдә, рухи мирасыбызны баетуда армый-талмый хезмәт итте. Аның фикер тирәнлеге, фәлсәфи эчтәлеге белән аерылып торган мәкаләләре даими рәвештә матбугатта басылып торды, ул Татарстанда һәм Россиянең төрле почмакларында гыйльми конференцияләрдә доклад-чыгышлар ясады, дистәләрчә аспирантның фәнни эшләренә җитәкчелек итте, фәнни хезмәтләрне рецензияләде, докторлык һәм кандидатлык диссертацияләре яклау советларында әгъза булып торды. Моннан тыш, даими рәвештә Татарстанда гына түгел, Россиянең төрле төбәкләрендә кандидатлык һәм докторлык диссертацияләре яклауда оппонентлык итте. Фәнни хезмәтләргә җентекләп анализ ясаучы, кимчелек-җитешсезлекләрне шәхесне кимсетмәслек итеп, кечкенә табышларны да тотып алып, киләчәк эзләнүләргә рухландырырдай җылы сүзләр табып әйтә белүче галим фатихасы белән бик күпләр фән дөньясына аяк басты. Бүгенге көндә алар, сайлаган кыйблаларына тугры калып, остазлары эшен дәвам иттерәләр. Моннан тыш, галим республикабыздагы югары уку йортларында татар әдәбиятының төрле чорлары буенча лекцияләр укыды. Тыныч, салмак тавышлы, искиткеч тирән белемле шәхесне шәкертләре дә бик якын күрде, хөрмәт итте. Галим фәндә алмаш буын әзерләүгә вакытын да, көчен дә кызганмады.

Гомумән, Флүн Мослах улы Мусин – үз мәктәбен булдырган, Татарстанда гына түгел, чит төбәкләрдә дә дәвамчыларын тәрбияләгән олпат галим. Аның фәнни-теоретик карашлары, ачыш-казанышлары, татар әдәбияты тарихына караган җитди хезмәтләр язылганда, еш кына нигез итеп алына, исбатлауга дәлил булып тора.

Әдәбият

Мусин Ф. Милләт сагында // Казан утлары. 2008. № 2. Б. 95–104.

Мусин Ф.М. Гаяз Исхакый (Тормышы һәм эшчәнлеге). Казан: Татар. кит. нәшр., 1998. 191 б.

Мусин Ф. Г. Ибраһимов иҗатын өйрәнүнең торышы һәм бурычлары // Галимҗан Ибраһимов һәм хәзерге заман: Тууына 115 ел тулуга багышланган фәнни конференция материаллары. Казан: Фикер, 2002. Б. 12–19.

Мусин Ф. Гаяз Исхакый – милли идеолог һәм лидер // Гаяз Исхакый иҗаты: хәзерге караш: Гаяз Исхакыйның тууына 130 ел тулуга багышланган халыкара фәнни-гамәли конференция материаллары. Казан, 2008. 376 б.

Габидуллина Фәридә Имаметдин кызы,
филология фәннәре кандидаты, Казан (Идел буе) федераль унивеситетының Алабуга институты доценты